

УДК 821.161.2-32.09“18/19”І.Франко:7.041-029:159.964.2

МІЖСОБИСТІСНІ СТОСУНКИ У ПСИХОАНАЛІТИЧНОМУ АСПЕКТІ (ЗА ОПОВІДАННЯМ ІВАНА ФРАНКА «МІЖ ДОБРИМИ ЛЮДЬМИ»)

Ольга ЮРЕЧКО

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
Інститут франкознавства,
вул. Університетська, 1, Львів, Україна, 79000*

Проаналізовано роль міжособистісних стосунків у творенні персонажів і визначенні головної ідеї оповідання І. Франка «Між добрими людьми». Особливу увагу зосереджено на психоаналітичному дослідженні міжособистісних стосунків (теорії Е. Фромма, Г. С. Саллівана) в оповіданні.

Ключові слова: доля, щастя, любов, міжособистісні стосунки, абсолют ейфорії, абсолют напруження та ін.

Упродовж останніх десятиріч українська літературознавча наука зазнала стрімкої модернізації, зокрема завдяки активному зверненню до психоаналітичних інтерпретаційних методик. Особливої актуальності сьогодні набуває психоаналітичний аспект дослідження авторського письма, який дає змогу не лише розкрити секрети художньої майстерності, а й сприяє виявленню прихованих мотивів творчості і поведінки персонажів. Сучасне психоаналітичне дослідження потребує використання чималої кількості методик, в основі яких лежать різні теорії, що ґрунтуються на вченні З. Фрейда.

Одним із них є міжособистісний підхід, важливість якого зумовлена тим, що психоаналіз повинен вивчати не так індивідуальну поведінку людини, як її міжособистісні стосунки [2, с. 466]. «Людина потребує поставлення у міжособистісні стосунки, у той контакт з іншими людьми, завдяки якому відбувається її власний розвиток і взаємне збагачення» [3, с. 468]. Становлення міжособистісної теорії психоаналізу пов'язане з іменем Г. Саллівана, який розглядав особистість як відносно стійкий паттерн «інтерперсональних комунікацій», що характеризують людське життя. У контексті цієї теорії важливе значення має «міжособистісна ситуація», необхідна для виявлення активності, метою якої є задоволення тої чи іншої потреби людини.

Застосування психоаналітичної теорії міжособистісних стосунків до аналізу прозового твору є особливо актуальним. Осмислення взаємодії персонажів у певній художньо змодельованій ситуації, їхніх стосунків та взаємовпливів є найважливішим для розуміння змісту і спрямування сюжетно-фабульного твору.

У контексті цього питання пропонуємо вашій увазі оповідання Івана Франка «Між добрими людьми». Цей твір – яскравий приклад різноаспектних міжособистісних

стосунків персонажів, що перебувають у психологічному протистоянні між собою. Уже сама назва твору – «Між добрими людьми» – схиляє до думки, що фундаментальним чинником у розкритті головної ідеї стануть міжособистісні стосунки.

В оповіданні «Між добрими людьми» йдеться про внутрішньопсихологічний та етичний занепад молодого дівчини Роми. Після смерті своїх батьків вона потрапляє в дім «вуйка» (дядька) та п'яти незаміжних «кузинок». Тяжке життя у рідних «добрим» людей не робить Рому черствою до чужих страждань. Вона залишається людяною та щирою і до свого старого дядька, і навіть до злих сестер. Згодом дівчина зустрічає своє кохання – молодий офіцер Олесь пропонує їй жити разом. Дівчина погоджується і, здавалось би, знаходить своє справжнє щастя, однак важкі життєві випробування (смерть дитини, насмішки друзів Олесь) розлучають коханих. Рома переїжджає до Львова і знову змушена терпіти кпини та образи від «добрим» знайомих. У таких умовах дівчина зневірюється, втрачає власне Я і жіночу гідність, бо «не може втекти від своєї долі».

Свою «таку нецікаву і звичайну історію» життя Рома розповідає зі спогадів (оповідання написано у формі монологу). Вони схематичні, обірвані, наповнені тугою, смутком і жалем. Образ Ромки несе в собі цілковито позитивний характер. Її зовнішня краса, про яку дізнаємося зі слів матері («З її красою не прийдеться їй довго вдома засиджуватися» [4, т. 18, с. 208]), та щире, чуйне серце творять романтичний образ дівчини, яка через тяжке життя відступає від етичних засад. В оповіданні можна виокремити кілька видів міжособистісних стосунків, які впливають на характер Роми, а саме: *любов, заздрість, вдячність, альтруїзм (підкування), егоїзм*. Умовно кожне з цих почуттів можна співвіднести до окремого персонажа. Зокрема, почуття любові найбільш характерне для головної героїні, матері, вуйка, Олесь. Заздрість властива кузинам, вдячність – вуйкові, Ромці, альтруїзм – Ромці та Олесеви, егоїзм – кузинам.

Образ Роми є уособленням любові у всіх її формах (за Е. Фроммом): любов до батьків, до Бога, братерська, еротична. Цілісна інтелектуальна особистість дівчини розвивається під впливом батьків: «Мама дуже мене любила...пестила й цілувала, і називала рум'яним яблучком» [4, т. 18, с. 208], «тато був такий добрий для мене, так мене любив, убирив мене гарно, купував мені все, що я хотіла» [4, т. 18, с. 209]. У книзі «Мистецтво любити» Е. Фромм зазначив, що любов батьків є фундаментальним чинником у творенні здорової особистості. Це почуття розвиває у дитині прагнення так само подарувати любов тим, хто її оточує [5, с. 112]. Ось чому Рома безкорисливо намагається догодити своєму дядькові та кузинам, коли змушена переїхати до їхнього будинку. Цілісна особистість, вихована у любові, наївна дівчина не сприймає лицемірства й егоїзму своїх кузин: «Ромцю, зроби се!», «Ромцю, зроби те!», «Ромцю збігай туди!», «Занеси лист на пошту!», «Купи татові тютюну!» Отак від рана до пізньої ночі. І все делікатно, ласкаво [...] Я знаю, що се з доброго серця, але трохи мені вже забагато було» [4, т. 18, с. 211]. У контексті міжособистісних стосунків ставлення кузин до дівчини означається як заздрість¹. «Не подобалося їм, що я була краща від

¹ Заздрість – почуття незадоволення, покликане бажанням володіти особистими якостями, соціальним статусом, продуктами матеріальної і духовної діяльності, якими володіють інші люди [2, с. 241].

них усіх», – говорить Рома про ставлення до неї кузин. Патологічна заздрість кузин супроводжується агресією («Розтовстіла на нашім хлібі і ще хоче з себе панну вдавати» [4, т. 18, с. 213], «Ти опудало, ти, непотребе, як ти сміла йому показуватися на очі!» [4, т. 18, с. 215]) і навіть насиллям («Почали поприкати мене батьком-злодієм, ба, почали й поштуркувати по кутках» [4, т. 18, с. 213]). Тяжке життя, щоденна праця і постійні приниження близьких людей не озлоблюють Рому. Замість ненависті до «кузинок», які зробили її «невільницею», дівчина співчуває їм: «Що мають робити бідні дівчата, ті мої кузинки! Вони бояться, щоб я у них якого жениха не відбила». Заздрість кузинок Рома пояснює впливом соціального середовища, а не психологічним чинником: «Бідність наша робить нас злими і завидючими, а не зле серце» [4, т. 18, с. 214]. Це просвітницький погляд на людину, що його засвоїв і І. Франко: людина від природи схильна до добра, але несприятливі суспільні умови роблять її злою.

У тяжких умовах головна героїня залишається людяною, про що свідчить її ставлення до «вуйка» («Особливо припав мені до серця вуйко. Дуже добрий був чоловік...» [4, т. 18, с. 212]). Любов до свого батька дівчина проєктуює на дядька, а він, «тиха» і відчужена людина, віддає свою батьківську любов їй: «А він підійде, поцілує мене в чоло, а в самого аж сльози на очах». Доброта дядька допомагає дівчині не занепасти духом, «Бог тобі заплатить за все твоє добре серце, бо я, бідний, німічний чоловік, ніколи не зможу сього зробити» [4, т. 18, с. 212].

Згодом любов Роми набуває іншого відтінку – в її життя приходять почуття кохання (еротична любов за Е. Фроммом). На одному із влаштованих кузинами вечорів, Рома випадково зустрічає молодого офіцера. За психоаналітичною теорією міжособистісних стосунків Г. Саллівана, перші відчуття дівчини після знайомства можна дефініювати як *абсолют ейфорії*: «Не знаю, для чого я була дуже люта на нього, аж сльози крутилися в мене на очах, хоч рівночасно в душі я мусила б була признатися, що він мені сподобався. В його лиці видно було доброту і лагідність...» [4, т. 18, с. 215]. У психоаналітичній науці абсолют ейфорії визначається як «стан цілковитого щастя» [3, с. 468]. Цьому поняттю протиставляється абсолют напруження – «максимальне відхилення від абсолюту ейфорії, коли виникає стан жаху» [3, с. 468]. «Життя людини побудоване таким чином, що рівень ейфорії та рівень напруги обернено пропорційні, тобто при підвищенні рівня ейфорії знижується рівень напруги і навпаки» [3, с. 468], – писав Г. Салліван. Образ Роми суперечить цьому принципу і свідчить про те, що її життя постійно *поєднує* ці два поняття. В абсолюті ейфорії, а разом з тим і напруження вона перебувала у дитинстві (батьки любили її, однак дівчинка знала, що між ними не було згоди: «Я знала, що він маму не любив, що часто в своїй спальні вони сварилися, що мама нишком плакала і все повторяла: “Ну що той поганець робить! Що він робить! Він мене в гріб вжене! Власну дитину заріже”» [4, т. 18, с. 209]. Поєднується ця система абсолютів і в її дорослому житті (дівчина закохується, однак страх перед незнайомим офіцером та кузинами не дає їй вповні насолоджуватися своїм почуттям: «У мене мов камінь у груди заляг замість серця. Лист до мене! Від нього!», «Тяжко мені було укрити своє зворушення перед паннами») [4, т. 18, с. 216]. Навіть коли Рома народжує дитину (досягає найбільшого щастя), її не полишає відчуття тривоги: «Аж

тепер я почала думати над своєю будучиною і будучиною своєї донечки. Що з неї буде? Чи не те саме, що з мене? І я, що досі не раз богу дякувала за своє щастя, раптом почувла якусь невимовну тривогу» [4, т. 18, с. 224].

Зауважу, що подібні абсолюти в дещо іншій термінології відображають психоаналітичні роздуми З. Фрейда про прагнення людини до щастя й уникання біди. З. Фрейд зауважував, що за своєю природою щастя можливе лише як епізодичне явище й у стосунках з іншими людьми. Отже ейфорія Г. Саллівана є синонім до терміну щастя у Фрейдівому розумінні, який співвідносив поняття щастя із розрядкою, почуттям задоволення від лібідо. Цей термін інші психоаналітики (Е. Фромм, К. Хорні, А. Адлер) означили як «любов». Г. С. Салліван замінив багатозначний термін «любов» на слово піклування. «Піклуванням називається напруження, що викликане у матері виявами, які свідчать про наявність потреб у дитини», – писав Г. С. Салліван¹. Образ матері має велике значення в ідентифікації особистості головної героїні оповідання «Між добрими людьми». Він напряму співвідноситься з поняттям щастя: «вернулась я додому і також рада була. На селі так гарно» [4, т. 18, с. 208], – говорить Рома про своє щасливе дитинство біля матері. «Недовго тривала радість», – одразу зауважує дівчина. «Через відчутність материнського піклування чи його недостачі у дитини виникає тривога» [3, с. 236] (страх бути щасливою у Роми). Подібне протиставлення лейтмотивом проходить крізь усе оповідання. Зі смертю матері Рома втрачає щастя, а знаходить його знову тільки по знайомстві з молодим офіцером, який на позасвідомому рівні ідентифікується з образом матері. Невипадково після прочитання листа від Олеся, дівчина говорить: «Мені пригадалося як колись мама цілувала й пестила мене...» [4, т. 18, с. 218]. Олесь замінив матір, його турбота зробили Рому по-справжньому щасливою: «Офіцер мій був дуже добрий чоловік [...] видно, що любив мене, бо вишукував тисячні нагоди, щоб зробити мені приємність» [4, т. 18, с. 218–219].

Потреба у турботі укорінюється у структурі психіки, що розвивається, як необхідність міжособистісного характеру, а необхідність піклуватися також має міжособистісний характер, незалежно від того, які види напруження й акти трансформації енергії в ній наявні [3, с. 470]. Для пояснення цього твердження у контексті оповідання варто звернутися до психоаналітичного розгляду відмінності батьківської та материнської любові, що є фундаментальними ознаками розвитку здорової особистості (за Е. Фроммом). Материнська любов² – безкорислива: «Мати любить свою дитину, тому що вона є, а не тому

¹ Г. Салліван розглядав наростаюче напруження потреб у дитини і форми його вияву (наприклад, плач) крізь призму того, який відгук у вигляді відповідного напруження і можливості реалізації потреб у малюка вони знаходять у матері, що виступає в ролі навколишнього середовища [2, с. 470]. Поняття мати і дитина є фундаментальними у теорії Г. С. Саллівана, однак, як і у фрейдівській теорії вони є умовними в контексті того, що їх взаємодія лежить в основі подальшого психічного розвитку особистості.

² Розрізняючи материнську і батьківську любов, Е. Фромм говорив про «ідеальні типи» у значенні Макса Вебера чи архетипи у юнгівському значенні і не стверджував, що кожна матір і кожен батько любить свою дитину саме так. Е. Фромм описав материнське і батьківське начала, втілені в особистостях матері та батька [5, с. 113].

що дитина виконала якусь умову чи виправдала якісь надії» [5, с. 113]. Материнська «потреба піклуватися» властива Олесеві, який виступає в ролі матері стосовно Роми. «Бідне дитя» – так символічно називає Рому Олесь. Упродовж дорослішання дитина розвиває свою любов до батька, яка відрізняється од безумовної материнської тим, що їй необхідно заслужити: «Батьківську любов можна заслужити, а при невиконанні певних умов її можна втратити... Оскільки цю любов можна заслужити, я можу зробити щось, щоб досягти її» [5, с. 114]. У стосунку до коханого Рома використовує батьківський тип любові. Коли дівчина відчуває, що любить офіцера, то головною метою (запорукою щастя) стає прагнення зберегти це почуття: «Я чула за собою опору – його, і бачила тільки одну ціль перед собою, щоб удержати при собі його любов» [4, т. 18, с. 221].

Однак «примарне щастя» дівчини триває недовго. Їхня спільна з Олесем дитина помирає. «Здавалося, що зі смертю дитини улетіло наше щастя і те тепло, котре давніше проймає нас обоє, коли ми були з собою» [4, т. 18, с. 224], – говорить Рома. Раніше, у розмові з коханим вона ніби передбачає свою долю: «Знаєш, я відмалку звикла боятися щастя і все думаю, що за кожне щастя прийдеться відпокутувати, як за тяжку провину» [4, т. 18, с. 219–220]. Смерть дитини стає символом відплати за скоєний гріх – життя без шлюбу, символом спокути провини за щастя у цьому гріху. З погляду Г. С. Саллівана, коли в міжособистісних стосунках є недобррозичливість, пов'язана з агресивністю чи іншими негативним відношенням, відбувається серйозне порушення розвитку особистості, що приводить до виникнення відчуттів страху, провини. Життя у любові з коханим не змогло нівелювати позасвідомий страх, який виник у житті в негативі з кузинами, тому позасвідоме відчуття провини постійно переслідує дівчину. Проблема «щастя–провина» – найфундаментальніша у парадоксальному житті головної героїні. З психологічного погляду, *провина* – стан, у якому опиняється людина, яка порушила моральні або правові норми, що регулюють поведінку людей у суспільстві [2, с. 117]. У праці «Деякі типи характерів із психоаналітичної практики» (1916) З. Фройд зазначав, що відчуття провини у людини може існувати і до того, як вона погано вчинить. Це відчуття не виникає з переступу. Навпаки, поганий вчинок людина робить тому, що до цього відчувала почуття провини [2, с. 117]. Невипадково Рома говорить про свій гріх так: «Може бути, що те, що я тепер роблю – і великий гріх. Але я думаю, що за те пекло, яке я вибула там, у вуйка, через ті роки, всі мої гріхи будуть прощені. *Я свою кару ще перед гріхом відпокутувала*» [4, т. 18, с. 210]. Отже, з психоаналітичного погляду для морального занепаду молодій дівчині були певні передумови, які й визначили її долю.

Про неминучість тяжкої долі свідчить низка реалістичних побутових деталей у творі, що супроводжують життя головної героїні. За словами Роми, мати в дитинстві називала її рум'яним яблечком: «Певно, не думала й не снила ніколи, куди її яблечко покотиться» [4, т. 18, с. 208]. Цей символ обраний не випадково. Як і у біблійній легенді про зародження гріха через відкушення забороненого плоду (яблука), так і в цьому творі – рум'яне яблечко «покотилося», красива дівчина – вчинила гріх, відступивши від основ християнської етики.

Другим символічним образом, що дає натяк на трагічний фінал оповідання є відрізання волосся Роми: «Бачу, що ніколи мені панькатися з моїми пишними косами,

взяла та й пообтинала їх» [4, т. 18, с. 211]. У міфології волосся – символ гідності, доля людини залежить від волосся (міф про Самсона), в українському фольклорі відрізати дівчині волосся означає завдати їй страшної ганьби, косу обрізали дівчатам за втрату цноти. Невипадково у наступному епізоді кухні в'їдливо говорять: «А їй уже з очей видно, яка їй дорога чекає, коли їй дати волю!» [4, т. 18, с. 213].

Особливої уваги потребують архетипні образи води у творі. «І думається мені бувало, – говорить дівчина. – Що се таке – вода? Для чого вона мусить усе бігти? Відки її там у горах стільки набирається?». У свідомості Роми вода символізує життя: «А інколи задивлюся було на хвилі, і мені бачиться, що й ціле життя наше, з усім його горем, з усіми радощами і надіями – не що інше, як ось така хвиля. Одна блискуча, друга мутна. Одна шумить і клекаче, друга тихо, ледве чутно сковзне по поверхні й пропаде безслідно. Чи ж не таке саме й життя наше?» [4, т. 18, с. 220]. Хвиля життя головної героїні виявилася мутна і безслідна, дівчина «не втекла, не могла втекти нікуди від своєї долі...» [4, т. 18, с. 226].

Феномен долі має особливе значення у цьому оповіданні. Так, видається, що саме зла доля стає головною причиною життєвих поневірянь головної героїні. Доля Роми визначена наперед, однак найважливішою змістовою деталлю є те, що визначає її не сама дівчина, а інші люди: мати забирає дочку зі школи, бо впевнена, що її і без навчання чекає хороше життя: «Нащо нашій Ромці школи, – казала вона, – пощо їй собі голову морочити? З її красою їй не прийдеться довго вдома засиджуватися» [4, т. 18, с. 226]. Хтозна, як склалася б доля Роми, коли б мати цього не зробила. Далі фатум Роми «передбачають» її кухні: «А їй уже з очей видно, яка їй дорога чекає, коли їй дати волю!» [4, т. 18, с. 213]. Зрештою, невинно одна з основних ідейних фраз вкладає в уста «запоруки щастя» головної героїні – Олесь: «Бідна дитино! Чи те з тебе могло б бути, якби доля була тобі всміхнулася» [4, т. 18, с. 229]. Усі ці люди, так чи інакше, визначають долю Роми. Доля очима персонажів бачиться явищем абстрактним, неминучим, непередбачуваним, однак позиція автора (про яку можемо судити звернувшись до заголовку оповідання) кардинально інша. Долю, за І. Франком, визначає низка чинників: виховання, спілкування, умови життя, міжособистісні стосунки. Лише у другій половині ХХ століття, завдяки дослідженню американського психоаналітика Е. Берна можемо говорити про людську долю не як про міфологеми, а як про реальну життєву програму. Як бачимо, подібні погляди були ще в І. Франка.

«Я не раз бачила, як галузка, відірвана від дерева, плине по воді, доки не попаде в крутіж. І тут ще зразу пливе вона спокійно, описує далекі круги; але чим далі, тим круги вужчі, рух її швидший, поки течія не змеле нею і не кине в спінене гирло, де вона й пропадає. Чи винна гілка, чи винна вода, що так воно діється?» [4, т. 18, с. 226]. Таким глибоким екзистенційним, риторичним у своїй суті запитанням закінчується твір. Однак на противагу стає інше запитання: а хто винен? Щоб відповісти на нього необхідно повернутися до заголовка оповідання: драма Роми відбувається «між добримими людьми», які поступово і безповоротно руйнують ніжну душу молодій дівчині.

«Монолог повії – таке оповідання від імені представниці “найдавнішої професії” важко відшукати в світовому письменстві» [1, с. 76], – зазначив З. Гузар. Беззаперечно

погоджуємося з другою частиною цього ствердження, однак чи варто називати цей глибокоестетичний твір монологом *повії*? Оповідання І. Франка «Між добрими людьми» – крик зболеної, розтопаної душі, свідчення життєвого драматизму і неминучості долі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Гузар З.* Опозиція на рівні образів-персонажів («Маніпулянтка» – «Між добрими людьми») / З. Гузар // Українське літературознавство : збірник наукових праць. – Львів, 2010. – Вип. 72. – С. 67–76.
2. *Лейбин В. М.* Словарь-справочник по психоанализу / В. М. Лейбин. – М. : АСТ, 2010. – 956 с.
3. *Лейбин В. М.* Постклассический психоанализ : энциклопедия / В. М. Лейбин. – М. : АСТ, 2009. – 1022 [2] с.
4. *Франко І.* Зібрання творів : у 50 т. / І. Франко. – К. : Наукова думка, 1976–1986.
5. *Фромм Э.* Искусство любить / Э. Фромм ; пер с англ. ; под ред. Д. А. Леонтьева. – 2-е изд. – СПб. : Азбука, 2002. – 224 с.

Стаття надійшла до редколегії 19.10.2012

Прийнята до друку 26.10.2012

INTERPERSONALITY RELATIONS IN THE PSYCHOANALYTIC ASPECT (BY THE STORY «BETWEEN KIND PEOPLE» BY IVAN FRANKO)

Olga YURECHKO

*The Ivan Franko National University of Lviv, Philology Faculty,
Institute of Ivan Franko Studies,
1, Universytetska Str., Lviv, Ukraine, 79000*

The article considers the role of interpersonality relations in creation of characters and determination of main idea of story of I. Franko «Between good people». Special attention concentrated to psychoanalytic research of interpersonality relations (theories of E. Fromm, G. S. Sullivan) in a story.

Key words: fate, happiness, love, interpersonality relations, the absolute of euphoria, the absolute of tension, etc.

**МЕЖЛИЧНОСТНЫЕ ОТНОШЕНИЯ
В ПСИХОАНАЛИТИЧЕСКОМ АСПЕКТЕ
(ПО РАССКАЗУ ИВАНА ФРАНКО
«МЕЖДУ ДОБРЫМИ ЛЮДЬМИ»)**

Ольга ЮРЕЧКО

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
Институт франковедения,
ул. Университетская, 1, Львов, Украина, 79000*

Проанализирована роль межличностных отношений в творении персонажей и определении главной идеи рассказа И. Франко «Между добрыми людьми». Особенное внимание сосредоточено на психоаналитическом исследовании межличностных отношений (теории Э. Фромма, Г. С. Салливана) в рассказе.

Ключевые слова: судьба, счастье, любовь, межличностные отношения, абсолют эйфории, абсолют напряжения и др.